

Working Papers in
Philosophy

Szerkesztő: Kovács Gábor

2016/4

A kultúra ösvényén

Erdélyi Ágnes

*Professor emerita
Filozófiai Intézet, ELTE*

Institute of Philosophy
Research Centre for the Humanities
Hungarian Academy of Sciences

A szerzőről

Erdélyi Ágnes professor emerita, ELTE, Filozófia Intézet, Általános Filozófia Tanszék, kutatási területe 19. és 20. századi társadalomfilozófia és társadalomelmélet; tudományfilozófia. Legutóbbi publikációi: A tanítás mint hivatás: Kísérlet egy megíratlan Weber-tanulmány rekonstrukciójára, *Magyar Tudomány* 4.: pp. 417-424. (2016), Hozzárendelt formák In: Széplaky Gerda, Valastyán Tamás (szerk.): *Az aligtól a túlig: Bevezetés Vajda Mihály gondolkodásába: Pszeudo-lexikon*. Debrecen; Eger; Budapest: Dupress; Linceum; Kalligram, 2015. pp. 268-277., Mit tesz a véletlen... Óvatos hipotézis a "protestáns etika tézisééről", *Buksz- Budapesti Könyvszemle*, 3-4.: pp. 179-184. (2015), Csak a Nyugat: Egy "egyetemes jelentőségű és érvényes fejlődés" csúcsa vagy nyugati különút? In: Szántó Veronika (szerk.), *A szabadság iskolája: Köszöntő kötet Ludassy Mária tiszteletére*. Budapest:L'Harmattan Kiadó, 2014. pp. 159-167., Fordítója a következő Márkus György írásoknak: Condorcet: kommunikáció – tudomány – demokrácia. *Holmi* 14/1: pp. 46-57. (2002), A pénz és a könyv: Kant és a német felvilágosodás válsága 1. *Holmi* 24/5: pp. 602-614. (2012), A pénz és a könyv: Kant és a német felvilágosodás válsága 2., *Holmi* 24/6.: pp. 750-766. (2012)

Abstract

On the Path of Culture

Markus' last book was published in 2011 (*Culture, Science, Society. The Constitution of Cultural Modernity*. Leiden – Boston: Brill., 2011). Two years later he published an article under the title *The Path of Culture* („The Path of Culture. From the Refined to the High, from the Popular to the Mass Culture,” in: *Critical Horizons*, 14 (2013), 127–155) which in my reading continues discussing some problems already discussed in Chapter 3 of the book, “The Paradoxical Unity of Culture: The Arts and the Sciences,” but this time in a new conceptual framework. Chapter 3 focused on a concept of culture of relatively recent origin, that of the “classical modern culture” (as Markus calls it) in which “culture” was understood “exclusively in the meaning of ‘high culture’ as opposed to ‘low’ or ‘mass’ culture. In this sense culture encompasses the domains of the arts and sciences.” The new article extends the subject-matter in two directions: by analyzing the transition of pre-modern and early modern forms of culture into the modern ones (as the subtitle formulates: “from the refined to the high, from the popular to the mass culture”), it intends “to propose a conceptual network that, hopefully, allows adequate articulation of those relations through which high culture is situated in that broader context to which today it necessary belongs.”

Two of the new arguments will be presented. (1) The process of transition from refined to high culture started relatively early (already in late 17th century), while popular culture continued to exist during the whole 19th century. As a consequence, “for a significant period of time the new idea and practices of a high culture coexisted not with mass culture, but with different forms of popular culture as its counterpart.” And from the viewpoint of high culture popular culture appeared not as distinct form of culture, but “as competing with the inner worth and attraction of high culture, since it indulges the worse human instincts in its indecency, brutality and thoughtlessness and mocks all that is superior.” – Thus, the extended analysis reaffirmed the standpoint of Chapter 3 focusing on a concept of culture restricted exclusively to high culture. (2) This restricted concept of culture “encompasses the domains of the arts and the sciences,” Markus claimed in Chapter 3. In fully developed modern societies, he adds in the new article, “mass culture represents the necessary supplement and counterpoint of high culture.” If both claims are maintained, [...] the question necessarily arises: Is there beyond mass art also such a thing as mass science?” The striking answer to this new question is “yes”. Markus gives a list of different forms of “popscience” (as distinguished form the popularization of science) from photo-albums about the wonders of nature, nature films and TV-programs associated with natural history to “how to be...” books or booklets, in order to show “that we can with good theoretical consciousness use the term ‘mass culture’, in the full compass of its reference.” – Thus, the extended analysis provides a new argument supporting the standpoint of Chapter 3 about the concept of culture as the paradoxical unity of arts and sciences.

In the concluding remarks some questions are articulated. The questions, concerning the role of religion in premodern and early modern culture, arise on the basis of Markus' analyses, he, however, does not mention them. So, they remain questions – without answers.

Erdélyi Ágnes: *A kultúra ösvényén*¹

(Előjáróban)

Azon szerencsés kevesek közé tartozom, akik Márkus György diákjai lehettek. Akiknek ez megadatott, tudják, miről beszélek – másoknak meg nem könnyű elmondani. Életem egyik legszebb és mindenképpen a legintenzívebb időszaka volt az a néhány év, amikor az egyetemen tanulhattam tőle. És nemcsak azért, mert fiatal voltam, abban az életkorban, amikor az ember intellektuálisan a legfogékonyabb – bár biztosan szerepet játszott ez is. De nemcsak ez – ma már biztosan tudom. Már régen nem vagyok fiatal (sajnos mintha már az intellektuálisan fogékony életszakasz is múltban volna), ez a fantasztikus „tanulásdolog” mostanában mégis megisméltődött. Sőt, nem is kell múlt időben beszélnem róla: ez történik most is. Erről szeretnék előjáróban néhány szót szólni.

Amikor egyben végigolvastam Márkus utolsó nagy könyvét² (ahogy ő mondta: a szó szoros értelmében „súlyos” művet), rögtön arra gondoltam, hogy ennek így, egyben meg kell jelennie magyarul is. Neki is láttam a munkának: azokat a tanulmányokat, amelyek még nem jelentek meg magyarul, lefordítottam, a régebbi fordításokat pedig átnéztem, és nyelvileg kicsit felfrissítettem. Fordítás közben az ember mindig tanul, de ez egészen kivételes tanulási folyamat volt: mintha személyesen nekem magyarázta volna, miért nem tekinti a vallást a kultúra részének, miért nincs hermeneutikája a természettudományoknak és legfőképpen, hogy miért szűkíti le a témát (ahogy többször is hangsúlyozza) „a modern időkre jellemző magaskultúra” fogalmára³ vagy a „klasszikus modern kultúrára”⁴ – hogy csak az első rész néhány kiemelkedően fontos tanulmányára utaljak. Olykor még a hangját is hallani véltem, megint megtapasztalhattam, hogy – Kis János szavaival – „[m]eleg baritonja pontosan követte a gondolatok logikai szerkezetét”⁵ (ami persze sokat segített a fordításban is).

Nagyjából másfél év alatt egy kivétellel elkészült azoknak a szövegeknek a fordítása, amelyek korábban még nem jelentek meg magyarul. Ezeket elküldtem neki és utolsó

---

¹ Elhangzott Az MTA BTK Filozófiai Intézete által szervezett *Márkus György Emlékülésen* 2016. december 3-án.

² *Culture, Science, Society. The Constitution of Cultural Modernity.*, Leiden – Boston: Brill, 2011.

³ Ahogy a „Bevezetés”-ben mondja, ld. uo. 2. o.

⁴ Ez a megfogalmazás, amelyet maga is „meghökkenítő oximoron”-nak nevez, „A kultúra paradox egysége: a művészet és a tudomány” című 3. fejezetből való, ld. uo. 60. o. (A szöveg eddig még nem jelent meg magyar fordításban. Az idézeteket a magyar kötet számára készült fordításban fogom megadni, az angol szöveg helyét a kötetben pedig a továbbiakban a főszövegben, zárójelben közlöm.)

⁵ Kis János: „A testet öltött gondolat”, in: *Élet és irodalom*. 2016. október 14. 5. o.

találkozásunkkor – 2012 Karácsonyán, Sydneyben – beszéltünk róluk, illetve ahol kellett, javítottuk a magyar szöveget. Akkor kaptam meg tőle a legutóbbi írását⁶ (azt a tanulmányt, amelytől az itt következő előadás címét kölcsönöztem). Elolvastam, több levelet váltottunk róla, még az is fölmerült, hogy talán szerepelhetne a magyar kiadásban,⁷ de mivel nem volt világos, hova lehetne beilleszteni, ez az ötlet lassan elfelejtődött. Így aztán félretettem, inkább fordítottam, ami még hátra volt, illetve javítottam-frissítettem a korábban már megjelent szövegeket, hogy minél előbb elkészüljön a magyar kötet. (Elkészült – de pénzhiány és egyéb magyar sajátosságok okán csak most fog megjelenni.)

Tulajdonképpen jó, hogy akkor nem fordítottam le a tanulmányt. Gyuri halála után elővettem, és nekiálltam a fordításnak. Azóta megint tanulok tőle. És ez most (még most is) nagyon jó, ha nem is ugyanolyan, mint régen. – A következőkben elmondom, mit sikerült megértenem.

(A kultúra útjai)

A tanulmány a nagy könyv után született. (Abban nem vagyok egészen biztos, hogy a *megjelenése* után, de abban igen, hogy amikor ez a szöveg íródott, már össze volt állítva a kötet, eldőlt, hogy mi kerül bele.) Emellett szól, hogy Márkus itt a kötet (szerintem) egyik legfontosabb szövegéhez, a viszonylag késői 2003-as „A kultúra paradox egysége: a művészet és a tudomány” című 3. fejezethez (és közvetve az egyik legkésőbbi szöveghez: a 2008-as „Adorno és a tömegkultúra: az autonóm művészet a kultúriparral szemben” című 20. fejezethez⁸) kapcsolódva újra fölveti az ott tárgyalt témákat, és – mintha csak ellenvetésekre válaszolna⁹ vagy ő maga elégedetlen volna az ottani kifejtéssel – újabb érvekkel támasztja alá az álláspontját. Továbbra is indokoltnak tartja a kultúrának (mármint „a klasszikus modern kultúrának”) azt a leszűkített felfogását, amelyet a 3. fejezetben bemutatott, de most mintha elismerné, hogy abban a formában, ahogy ott kifejtette, néhány kérdés megválaszolatlan maradt. Az új szöveg ugyanis (legalábbis az én olvasatomban) ilyen kérdéseket tárgyal és meg is válaszolja őket. Mondhatni, elvárja (a bírálói vagy a szerző saját utólagos meglátása szerint) korábban nyitva hagyott szálakat.

---

⁶ „The Path of Culture. From the Refined to the High, from the Popular to the Mass Culture”. Megjelent: *Critical Horizons*, 14 (2013) 127–155. o.

⁷ Még arról is beszéltünk, hogy a magyar változatnak valami más legyen a címe, ne „A kultúra ösvénye”. A legjobb javaslat, „A kultúra rejtekútjai” Marysiáé volt.

⁸ Ld. „Adorno and Mass Culture: Autonomous Art against the Culture Industry”, in: *Culture, Science, Society*. Id. kiad 603–631. o.

⁹ Könnyen lehet, hogy valóban ellenvetésekre válaszol: sajnos olyan rövid határidővel kellett megírni az előadást, hogy nem volt alkalmam átnézni a korai kritikai reflexiókat.

A 3. fejezet indító mondatai így hangzanak:

Előre bocsájtok néhány bevezető megjegyzést, amely megvilágítja a tanulmány tárgyát. A „kultúrát” itt nem abban a tág, antropológiai értelemben használom, amelyben rendszerint a „természet” ellentéte, hanem kizárólag a szónak az „alacsony-” vagy „tömegkultúrával” szembeállított „magas-” kultúra jelentésében. (59. o.)

Ez alá a magaskultúrára szűkített kultúrafogalom alá a művészet és a tudomány tartozik (valamint a kettő közti, „humánnak” nevezett köztes terület, de ezzel másutt foglalkozik, ebben a fejezetben éppen csak érinti). Néhány sorral lejjebb időben is leszűkíti – behatárolja – a fejezetben tárgyalt kultúrafelfogást: nagyjából a XVIII. század tekinthető azon időszaknak, mondja, melyben az új kultúrafogalom tartalmilag megszilárdult. Ez a *terminus a quo*, és – ugyancsak nagyjából – a második világháború végére tehető a *terminus ad quem*. (60. o.)

Lényegében ugyanezzel kezdi az új írást is, csak itt rögtön az elején jelzi a leszűkítés miatt felmerülő problémákat:

A „magaskultúra” elnevezés [...] már önmagában is tágabb kontextusba helyezi a témát, hiszen arra utal, hogy csupán a – valamilyen általánosabb értelemben vett – „kultúra” sajátos fajtájáról vagy típusáról van szó. És ami még fontosabb, a kifejezés már önmagában feltételezi ellentétének létezését ezen a tágabb szemantikai mezőn belül. Ha van „magas” kultúra, akkor kell lennie „alacsonynak” is: egy olyan kulturális képződménynek, melyet – elterjedtségétől és népszerűségétől függetlenül – azoknak a mércéknek a leszállítása vagy feladása jellemez, amelyek a magaskultúrának (immanens) jelentőséget kölcsönöznek. [...]A következőkben ezzel a szűk, értékterhelt kultúrafogalommal foglalkozunk. (1. o.¹⁰)

Ráadásul, mintha időben az utóbbi is „behatárolt” volna. A gondolatmenet így folytatódik:

A múlt század első felében egy ilyen elnevezés [ti. az „alacsony” kultúra] még problémátlanul látszott volna. Általánosan elfogadott volt, hogy csak a magaskultúrához sorolható művek tarthatnak számot jogosan elméleti és

---

¹⁰ Az idézeteket a saját fordításomban közlöm és – mivel a *Critical Horizons*ban megjelent szöveghez nem sikerült hozzáférnem – a főszövegben zárojelben a Márkus Györgytől kapott kézirat oldalszámait adom meg.

tudományos érdeklődésre. A mindenütt jelenlévő, mindent elárasztó alacsony kultúra [...] csak azokat foglalkoztatta – és rendszerint őket is nagyon sztereotip módon –, akik közvetlen veszélyt láttak benne a szó legfennköltebb értelmében vett, valódi kultúrára nézve, és ezt többnyire valamilyen általános modernitáskritika keretében fogalmazták meg. (Uo.)

Ilyen témákat persze a kötet néhány tanulmánya is tárgyalt, most azonban Márkus azoknak a viszonyoknak a feltérképezésére vállalkozik, amelyek „a magaskultúrát ma szükségképpen ebben a tágabb kontextusban helyezik el” (2. o.) Ellenpárját pedig nem „alacsony”, hanem „tömegkultúrának” nevezi. Noha belátja, hogy ez is elég pejoratív kifejezés¹¹ (egyebek közt emiatt bírálta a 20. fejezetben Adorno tömegkultúra-fogalmát is), pragmatikus okokból mégis e kifejezés mellett dönt: a másik lehetséges terminológiai megoldást, a „populáris” vagy „népszerű” kultúra elnevezést ugyanis a tanulmányban másképp – körülhatároltabb, történelmileg meghatározott értelemben – használja. – És ehhez kapcsolódik az egyik olyan szál „elvarrása”, amely a kötetben nyitva maradt.

A „népszerű” kultúra, ahogy itt használjuk a szót, „magában foglalja mind a [...] pre-indusztriális parasztság falusi kultúrájával azonosított népi kultúrát, mind pedig a városi népesség alsó rétegeinek kulturális gyakorlatát, ide sorolva egészen a XX. század elejéig az ipari korszak munkásosztályának kultúráját, legalábbis annak bizonyos vonásait és alkotórészeit is. (2-3. o.)

E kétféle kultúra között vannak ugyan különbségek, mégis van értelme egybefoglalni őket, „mint a kor »előkelő« kultúrájával szembenálló »népszerű« kultúrát. Vannak ugyanis olyan lényeges közös vonásaik, amelyek megkülönböztetik őket a kifinomult, előkelő kultúrától.” (3. o.) Márkus sorra veszi ezeket a közös és egyben megkülönböztető vonásokat (idő hiányában erre most nem térek ki, csupán a rend kedvéért említek néhányat: szóbeliség *versus* írásbeliség, tradícióhoz kötöttség *versus* újdonságra és eredetiségre törekvés, s végül a legfontosabb, aktív részvétel bizonyos események létrehozásában *versus* művek alkotása), majd rátér azokra a történelmi folyamatokra, melyek során a kultúra e két premodern, illetve a korai modernítésra jellemző formája alapvetően átalakult. Erről már a kötet tanulmányaiban is szó volt, de most azt hangsúlyozza, hogy az átalakulás nem egyszerre ment végbe: az

---

¹¹ Márpedig ha „valaki komolyan vizsgálni akarja és fel akarja tární a magaskultúrához fűződő viszonyát, akkor nem használhat olyan terminológiát, amely – legalábbis a legfontosabb szempontból: értéke és jelentősége tekintetében – eleve megítéli és megszabja a helyét”, szögezte le rögtön a tanulmány elején (1. o.).

„előkelő” kultúra átalakulása magaskultúrává már a XVII. században megindult,¹² a „népszerű” kultúra bizonyos formái viszont még a XX. század elején is léteztek. Az új tanulmány szóhasználatával ezt úgy is mondhatjuk, hogy alapvetően megváltozott az „tágabb szemantikai mező”, amelyen belül a „magaskultúra” kifejezés már önmagában feltételezi ellentétének, az „alacsony-” vagy „tömegkultúrának” a létezését – de *aszimmetrikusan* változott meg. Ebben az időszakban a magaskultúra nem a tömegkultúra különböző formáival,¹³ hanem a „népszerű” kultúra még létező fajtáival élt együtt – ezekhez pedig kifejezetten ellenségesen viszonyult, lenézte, tulajdonképpen nem is tekintette „kultúrának” őket.

Az előkelő- és a magaskultúra eszméje között ugyanis az az egyik legalapvetőbb különbség, hogy szemben az előbbi normatív módon szabályozott, korlátozott közönségével, az utóbbi arra formált igényt, hogy egyetemes érvényű és minden ember számára egyformán jelentős legyen. [...] A magaskultúra szempontjából nézve a népszerű városi kultúra ekkor nemcsak „alacsonynak”, hanem egyenest elítélendőnek látszott: az egyik legnagyobb akadálnak, amely az útjában áll annak, hogy legalább a valódi kultúra alapvető elemei ténylegesen egyetemessé és népszerűvé váljanak. A népszerű kultúrát most már nem a kifinomult, előkelő kultúrától eltérő és elkülönült formának, hanem a magaskultúra belső értékével és vonzerejével versengőnek tekintették, mivel szemérmatlenségében, brutalitásában és gondolatlanságában a legrosszabb emberi ösztönöknek kedvez és gúnyt űz mindenből, ami magasabbrendű. (6. o.)

– Röviden: ebben a korszakban (pontosan úgy, ahogy a 3. fejezet részletesen bemutatta) a magaskultúrát tekintették *kultúrának*.

Összefoglalva az eddigieket: a tanulmány elején megfogalmazott „szemantikai” probléma nem kérdőjelezi meg a korábbi álláspontot. Igaz ugyan, hogy a „magaskultúra” elnevezés „már önmagában is tágabb kontextusba helyezi a témát, hiszen arra utal, hogy csupán a – valamilyen általánosabb értelemben vett – »kultúra« sajátos fajtájáról vagy típusáról van szó,” hogy „a kifejezés már önmagában feltételezi ellentétének *létezését*”¹⁴ (1. o.) (azaz, ha van magaskultúra, akkor kell lennie tömegkultúrának is) – csak hogy ebből nem

---

¹² Sőt (mint a 3. fejezetből tudjuk), ezt követően fokozatosan kialakult, és a XVIII. században már megszilárdult az az új kultúrafogalom, amely csak a – művészetet és a tudományt felölelő – magaskultúrát tekinti „kultúrának”.

¹³ Persze részben azokkal is, hiszen bizonyos területeken már a XIX. század közepén megindult a „népszerű” kultúra átalakulása tömegkultúrává, de „a tömegkultúrának mint sajátos, sui generis képződménynek a kezdetét” nagyjából „a XIX. és XX. század fordulójára tehetjük” (7. o.).

¹⁴ Kiemelés nem az eredetiben.

következik, hogy *egyszerre kell létezniük*. És történelmileg úgy alakult, hogy a magaskultúra ellentéte, a tömegkultúra a „klasszikus modern kultúra” időben behatárolt fennállásának legnagyobb részében nem létezett. (Ez a helyzet csak „a tömegkultúrának mint [...] sui generis képződménynek” a megjelenésével változott meg.)

Az új tanulmány alcímében („Az előkelő kultúrától a magaskultúráig, a népszerű kultúrától a tömegkultúráig”) jelzett folyamatok vizsgálata¹⁵ tehát megerősítette, mondhatni még egy érveléssel alátámasztotta, hogy a 3. fejezet joggal szűkítette le az időben behatárolt „klasszikus modern kultúra” fogalmát a magaskultúrára. Csakhogy van itt még egy probléma: „komoly kétségek merülhetnek fel”, mondja Márkus, hogy a most elmondottak összeegyeztethetők-e „a magaskultúrának azzal a sajátos fogalmi megragadásával, melyet korábban” (a kötet 3. fejezetében) körvonalazott. (12-13. o.) Az általa ott javasolt magaskultúra-fogalomba ugyanis nemcsak a művészet, hanem a tudomány is beletartozik, a kettő egységet, még hozzá *paradox egységet* alkot (tudniillik a kultúra e két területe egymás szöges ellentéte).¹⁶ De vajon összeegyeztethető-e ezzel az új tanulmányban előadott „szemantikai” érvelés? Minden, ami eddig elhangzott (akár „előkelő” *versus* „népszerű”, akár „magas-” *versus* „tömegkultúráról” volt szó) „kizárólag a művészet területére és a művészet történeti fejlődésére vonatkozott.” (13. o.) Mi a helyzet a tudománnyal? Számunkra, akik már túl vagyunk a „behatárolt” időszakon és azt látjuk, hogy a teljesen kibontakozott modern társadalmakban a tömegkultúra ténylegesen a magaskultúra kiegészítője és ellenpontja lett, „ezen a fogalmi kereten belül elkerülhetetlenül fölvetődik a kérdés: létezik-e a tömegművészet mellett valami olyasmis is, amit tömegtudománynak nevezhetnénk?” (Uo.)

Első látásra már a kérdés – sőt maga a „tömegtudomány” kifejezés – is abszurdnak tűnik, mondja Márkus. De azért sorra veszi a számba jöhető jelölteket. Tulajdonképpen már az egységes tudományfelfogás megjelenésének pillanatában kialakult egy sajátos műfaj: a tudomány *népszerűsítése*.¹⁷ „Ám a népszerűsítő művek viszonya az adott tudományterülethez [...] alapvetően különbözik a tömeg-, illetve a magaskultúrához sorolt művek között fennálló viszonytól.” A legfontosabb különbség az, hogy „a szigorúan vett tudományos művek és népszerűsítésük között [...] semmilyen értelemben és semmilyen tekintetben nem lehetséges *verseny*.” (Uo.) Más címezettjük, teljesen eltérő a funkciójuk, ráadásul kognitív értelemben

---

¹⁵ A tanulmány természetesen részletesen elemzi ezeket a folyamatokat, de ezekre az elemzésekre itt idő hiányában nem tudok kitérni.

¹⁶ Erről ld. 3. fej. 74–75. o.

¹⁷ Ide sorolja a későbbi tudományos újságírást is, és általában a tudományos ismeretterjesztés minden formáját.

hierarchikus viszony áll fenn közöttük.¹⁸ – Röviden: a tudomány népszerűsítése nem jó jelölt a „tömegtudományra”, hiszen nem a tömegkultúra része (inkább a tudománynak alárendelt, de a tudós közösség tagjainál szélesebb közönséghez szóló periferikus terület).

De van- e egyáltalán a tömegkultúrának olyan része, amely rendszeres kapcsolatban áll a tudománnyal? Amíg csak a „legkeményebb” diszciplínákra (a matematikára és a tág értelemben vett fizikára) gondolunk, mondja Márkus, addig hajlamosan vagyunk a kérdésre nemmel válaszolni.¹⁹ Egészen más a helyzet viszont,

ha a vizsgálódásnak mindazt a sokféle formáját és területét is figyelembe vesszük, amely ma kulturális szempontból (joggal) „tudománynak” minősül és kétségtelenül annak is tekintik. Az új helyzetre már a biológiában is van példa. Talán az élet „poptudományára” (nevezzük így, hogy világosan megkülönböztessük a tudományos népszerűsítéstől) [...] érdemes itt úgy utalni, mint a mai tömegkultúra egyik összetevőjére. (15. o.)

Ide sorolja azokat a kisgyermek számára készült képeskönyveket, a természet csodáit bemutató fotóalbumokat, filmeket és TV-műsorokat, amelyek a biológia egykor domináns, ma már periferikus (de például a rendszertani kutatásban még mindig jelentőséggel bíró) ágához, a természettörténethez kapcsolódnak. Lehet bennük tudományos információ, de érdektelenek a tudomány számára – inkább szórakoztatnak, esetleg esztétikai célokat szolgálnak.

Ide sorolja a kreacionizmust is, amely nem tudományellenes (retorikájában védelmébe veszi a tudományt), de azokhoz szól, akik már tudják, mit higgyenek, s csak hitüket akarják megerősíteni – gyakran persze kritikájuk tárgyának félrevezető bemutatásával. „Akárhogyan van is,” mondja Márkus, akár korrektek, „a kreacionista publikációk, rádióműsorok stb., akár nem, az biztos, hogy nem tekinthetők a tudományos népszerűsítés formáinak, noha az is biztos, hogy tudományos témákhoz kapcsolódnak és olykor nagyon is népszerűek.” (16. o.)

Vannak bonyolultabb esetek is. Csak részben sorolja ide azokat a munkákat, amelyek nem az élethez kapcsolódó tudományos elméletek *érvényességével* foglalkoznak (rendszerint

---

¹⁸ „Bármilyen világosan megírt, lebilincselő és érthető legyen is egy népszerűsítő munka, ha a szakértők mérvadó csoportja elveti, mert egyetért abban, hogy félrevezetően mutatja be a kutatás jelenlegi állását a szóbanforgó szakterületen, akkor nem tekinthető érvényesnek, és ez rendszerint azt is jelenti, hogy hosszútávon elveszíti a hitelét a publikum előtt. A tudósok elismert szakmai tekintélye mintegy fennhatóságot jelent népszerűsítő munkák fölött.” (13–14. o.)

¹⁹ „Persze még itt is találkozunk népszerű, áltudományos megnyilvánulásokkal (az egyes újságok állandó asztrológiai rovatától [...] az ufókról szóló „hiteles” beszámolóig), de ezeknek kulturális szempontból alig van jelentőségük. (15. o.)

érvényesnek tekintik őket), „hanem tényleges vagy lehetséges gyakorlati alkalmazásuk esetében felmerülő etikai, társadalmi és politikai dilemmákkal, valamint azzal, hogy alkalmazásuknak milyen pozitív hatása vagy kockázata lehet a jelenlegi és a jövő nemzedékek életére nézve.” (Uo.) Az ilyen témáknak – például az ökológiai változásoknak, a környezetvédelemnek vagy a génmanipulációs eljárások alkalmazásának – „szentelt munkák némelyike önálló, új kutatás eredménye és nyilvánvaló a tudományos jelentősége,” más munkák nem érik el ezt a szintet, de „még mindig kellő mértékben eleget tesznek a tájékozott népszerűsítés kritériumainak.” Nem kevés olyan is akad azonban közöttük, amely „meglehetősen nehéz tudományos retorikával ötvözve tálalja azt, ami a lényegében nem más, mint reményeink felkeltésének és félelmeink kezelésének kísérlete,” (16–17. o.) – és ezek közül sok alkalmas jelölt a „poptudomány” címre.

Végül ide sorolhatók a ma leginkább elterjedt és kulturálisan legkevésbé érdekes – többnyire az orvostudományhoz, a pszichológiához, a szociológiához, a közgazdaságtanhoz, a történelemhez vagy a filozófiához kapcsolódó – „hogyan legyünk...” könyvek vagy füzetek, „amelyek gyakran előkelő helyen szerepelnek a nem szépirodalmi bestsellerek heti listáján az újságokban.” (17. o.) Tulajdonképpen, jegyzi meg Márkus, „ezek az utolsó, groteszk csökevényei – reklámba burkolt maradványai – a felvilágosodás nagyszerű tervének, mely szerint a tudománynak oktatnia kell és hasznosíthatónak kell lennie, és ebben az értelemben mindnyájunk birtokává kell válnia.” (18. o.)

Ezzel a második nyitva hagyott szál is el van varrva. A 3. fejezetben Márkus úgy érvelt, hogy a kultúra nem azonosítható a művészettel, beletartozik a tudomány is. De mivel a fejezet témája a kultúrát a modernitásra jellemző *magaskultúrára* leszűkítő „klasszikus modern kultúra” volt, az érvelés ott csak a magaskultúrára vonatkozott, és föl sem merült az a probléma, hogy a javasolt kultúrafogalom a kultúra *egészére* is illik-e. Az új tanulmány viszont megfogalmazza és megnyugtatóan meg is válaszolja a korábban nyitva hagyott kérdést: részletesen alátámasztja, hogy

elméleti szempontból a teljes referenciatartományban jó lelkiismerettel használhatjuk a „tömegkultúra” kifejezést. Nemcsak tömegművészet létezik, hanem „poptudomány” is; az utóbbi is a tömegkultúra egyik területe és alkotórésze, melynek természetesen nem elhanyagolható kulturális befolyása és gazdasági jelentősége is van. (Uo.)²⁰

---

²⁰ Itt azért nem tudom megállni, hogy hozzá ne tegyem: engem nem nyugtat meg teljesen, hogy „elméleti szempontból [...] jó lelkiismerettel használhatjuk” a kifejezést (sőt, a tanulmány vége felé Márkus még azt is hozzáteszi, hogy egyenest „intellektuális rosszhiszeműségre” vall, ha nem ismerjük el, hogy mai kultúránknak a

Az új tanulmány itt nem ér véget: a továbbiakban a művészet területén *belül* felmerülő „szemantikai” problémákkal foglalkozik. Ezek is kiegészítik a kötet tanulmányaiban mondottakat, felvetnek új (ott nem tárgyalt vagy éppen csak érintett) kérdéseket és meg is válaszolják őket. De ezekkel most (részben idő hiányában, részben mert ezekhez még kevésbé értek, mint az eddigiekhez) nem foglalkozom. Befejezésül inkább megpróbálok megfogalmazni valamit, amit már eddig is többször próbáltam, de sikertelenül. Olyasmiről van szó, amit az új tanulmány ugyan nem érint, de a benne foglalt elemzésekre támaszkodva talán sikerülhet körvonalazni.

(Utóhang)

Amikor előljáróban a Márkus-szövegek fordításáról mint egészen kivételes „tanulási folyamatról” beszéltem (olyan volt, mondtam, „mintha személyesen nekem magyarázta volna” a problémákat), elsőként azt a problémát említettem, hogy miért nem tekinti a vallást a kultúra részének. Nem véletlenül. Ezzel kapcsolatban ugyanis első perctől kezdve – ha nem is fenntartásaim voltak, de – volt bennem valami „elégedetlenség-féle”.

Fenntartásaim nem lehettek, hiszen Márkus kifogástalanul (és kikezdhettelenül) támasztja alá álláspontját: rögtön a 3. fejezet elején hangsúlyozza, hogy az általa javasolt (a művészetet és a tudományt felölelő) kultúrafogalom

mindenekelőtt abból a szempontból figyelemreméltó, hogy mi nem tartozik bele – ez pedig a vallás. A modernitás meghatározó elemét alkotó szekularizációs folyamat nem vezetett el oda, hogy a hitetlenség uralkodóvá váljon a társadalomban. A szekularizáció nem a vallás eltűnéséhez, hanem *magánjellegűvé válásához* vezetett. Ezáltal elveszítette addigi központi szerepét a kultúrában. (59. o.)

Nos, a bennem motoszkáló „elégedetlenség-félét” talán úgy tudnám megfogalmazni, hogy a kötet tanulmányai – ahhoz képest, hogy korábban központi szerepe volt a kultúrában – a kelletnél kevesebbet foglalkoznak a vallással. Azt persze nem tudnám megmondani, hogy pontosan mennyi volna a „kellete” – de a kultúra premodern, illetve a korai modernitásra jellemző formáit is elemző új szöveg talán ehhez is nyújthat némi fogódzót. Vagy legalábbis segíthet föltenni a kérdéseket. – Két példával próbálok megvilágítani, mire gondolok.

---

tömegkultúra – tehát a „poptudomány” is! – része). Ha figyelembe veszem a mai kultúra két része között (egyre egyenlőtlenebb feltételek mellett) folyó versenyt, van ebben valami nyugtalanító...

Márkus nyomatékosan hangsúlyozza, hogy a népszerű és előkelő kultúra közti megkülönböztetés nem csupán fogalmi konstrukció, hanem „a *mi* fogalmi konstrukciónk – mi pedig evidensnek, és evidens módon minden társadalomra alkalmazhatónak tekintjük a kultúra szűk, értékterhelt fogalmát, a neki megfelelő további felosztással együtt” (7. o.) – bennem pedig máris megfogalmazódik a kérdés, hogy amikor a premodern vagy korai modern társadalmakra alkalmazzuk a szűk, értékterhelt fogalmat, akkor ezen belül hol lesz a helye a vallásnak? A másik kérdés a gondolatmenet folytatásához kapcsolódik. Ettől a fogalmi konstrukciótól függetlenül, mondja Márkus,

a saját jellegzetes történelmi közegükben egyáltalán nem is lehetett volna őket [ti. a népszerű és az előkelő kultúrát] így megkülönböztetni. A maguk idején ugyanis a „kultúra” (mármint, ahogy mi értjük) e két történelmi formája nem úgy jelent meg, mint egy közös nem-fogalom alá sorolható két eltérő vagy szembenálló species, melyek elsősorban feltételezett értékük tekintetében különböznek egymástól. Általában nem úgy fogták fel e két formát, mint ami egyáltalán összehasonlítható, (uo.)

és azok a tevékenységek sem alkottak végrehajtójuk számára valamilyen külön egységet, amelyeket mi a „kulturális” jelző alá sorolunk. Számukra ezek a tevékenységek (az „előkelő” kultúra esetében például a zenélés, zenehallgatás, vagy mondjuk, a szépművészeti alkotások patronálása) ugyanúgy az előkelő életmódhoz tartoztak, mint mondjuk, a lovaglás vagy a vadászat, de volt olyan részük is, amely „egészen más – például vallási – kontextusba illeszkedett.” (uo) – A kérdésem ezúttal valahogy úgy hangzik, hogy a számukra vallási kontextusba illeszkedő tevékenységek nem alkotnak-e *számukra* külön (a művésztől és a tudománytól elkülönülő) kategóriát a „kulturális” jelző alá sorolt tevékenységek között? (Az ebbe a kategóriába tartozó tevékenységek azután „a modernitás meghatározó elemét alkotó szekularizációs folyamat” során fokozatosan átalakultak, „*magánjellegűvé váltak*”, és ezzel elveszítették „kulturális” jellegüket.) – Ilyen és hasonló kérdések megfogalmazásában segíthet az új szöveg. Nekem legalábbis segített. De csak eddig jutottam: a válaszokat (egyelőre?) nem tudom.

Végül az utolsó szó a köszöneté: köszönöm Márkus Györgynek ezt és a rengeteg egyéb segítséget, legfőképpen azt a kivételes lehetőséget, hogy a tanítványa lehettem. Önöknek pedig köszönöm a figyelmet.

